

KOR-SZAK-HATÁR

A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)

PTE BTK
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Közép- és Koraiújkori Program

Kor – szak – határ
A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak
(900–1800)

KOR – SZAK – HATÁR

A Kárpát-medence
és a szomszédos birodalmak
(900-1800)

a PTE BTK
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Közép- és Koraújkori programjának
I. konferenciája

Szerkesztette
Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely

Pécs, 2013

A konferencia és a kötet a

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029
*Tudományos képzés műhelyeinek támogatása
a Pécsi Tudományegyetemen*
projekt támogatásával készült

A konferencia támogatói

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

SZÉCHENYI TERV

ISBN 978-963-642-518-0

© a kötet szerzői és szerkesztői
© Pécsi Tudományegyetem

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	7
I. ELBESZÉLŐ FORRÁSOK.....	9
MISZLER TAMÁS: Játvarðar saga – A keleti utazás leírása.....	11
II. EGYHÁZ, JOG, TÁRSADALOM.....	23
FARKAS PÉTER: A veszprémi káptalan egyházi nemessége a 14. században.....	25
REICH SZABINA: Székesfehérvár egyházi topográfiája a középkorban.....	35
BARABÁS GÁBOR: „ <i>Et maxime mediante viro venerabili</i> ”. Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselő fogalmi-jogi tipológiájához.....	59
KOVÁCS VIKTÓRIA: <i>Causae coram nobis ventilatae</i> . Adalékok Gentilis de Monteflorum pápai legátus magyarországi egyházi bíraskodási tevékenységéhez (1308–1311).....	75
III. DIPLOMÁCIA, KORMÁNYZAT.....	101
ÁRVAI TÜNDE: A házasságok szerepe a Garaiak hatalmi törekvéseiben..	103
KONDOR MÁRTA: <i>Absente rege</i> : Luxemburgi Zsigmond magyarországi vikáriusai (1414–1419).....	119
WITTMANN KATALIN: A „brandenburgi Achilleusz” és a „magyar Mars”. Albert Achilleusz (1414–1486) brandenburgi fejedelem és Corvin Mátyás (1443–1490) magyar király kapcsolata.....	139
IV. ESZMETÖRTÉNET ÉS POLITIKAI GONDOLKODÁS.....	149
BÓTOR TÍMEA: Hatalmi szimbólumok a moszkvai nagyfejedelemi végrendeletekben (14–15. század).....	151
ORSÓS JULIANNA: „Övék a mennyek országa?” – bolondság a 15. századi Német-római Birodalomban.....	159
MOLNÁR DÁVID: Politikai tartalmú jelképek Henry Peacham Minerva Britanna című művében.....	169
PÁLFFY MARGIT: Az eskü kötelez? Kortársak véleménye az alattvalói hűségeskü érvényességéről a „dicsőséges forradalom” idején.....	187
GLÜCK LÁSZLÓ: A nemesi státusz változásai az öt máramarosi városban a 16. század végétől.....	203
KUZMA DÓRA: Végintézkedések a 16. századi Besztercebányán.....	211
MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: Az erdélyi nemesérc-bányászat igazgatása Bethlen Gábor uralkodása alatt (1613–1629).....	221

GLÜCK LÁSZLÓ

A nemesi státus változásai az öt máramarosi városban a 16. század végétől

Changes of noble status in the so-called „five towns” of Máramaros from the
end of the 16th century onwards

The lecture is based on a comprehensive research concerning the social history of five settlements. These settlements formed part of Western civilization with their social order following the general patterns. From the end of the 16th century onwards fundamental changes were taking place and one of these changes having relevance to the topic was that ennoblement became a common occurrence among the *laboratores*. The alteration of the noble status brought the core rot of the old order with it.

Az öt máramarosi város társadalmára vonatkozó monografikus kutatás kéréseiben, a forrásanyag megszabta lehetőségekhez igazodva, mindenekelőtt arra tettem kísérletet, hogy a társadalmi mobilitást (vagyis az egyes társadalmi csoportok közötti átlépéseket) és a társadalmi normarendszer változásait összefüggésükben vizsgáljam, elsősorban a 16. század végétől kezdődő korszakra vonatkozóan. Méghozzá alárendelt összefüggésükben: úgy, ahogyan a társadalmi mobilitás a társadalmi csoportok jellegének, összetételének és egymáshoz viszonyított súlyának megváltoztatásán keresztül elvezet a normarendszer módosulásához.

A normarendszer talán legfontosabb elemét képezik a státusok, amelyek az emberek közötti különbségtétel módozatait szabják meg normatív jelleggel. Ez alkalommal a státusok egyikéről lesz szó; arról, amely a fennálló társadalmi berendezkedés, a rendiség szempontjából a legfontosabb volt: a nemességről.

A vonatkozó normák változásait ezúttal önmagukban, a mögöttes társadalmi folyamatok nélkül tárgyalom, ha úgy tetszik, a következményt az októl elszakítva. A nemességgel kapcsolatos mobilitási folyamatokról azonban mást már beszámoltam.¹

Normák alatt nem csupán a jogi normákat értem (vagyis amelyeknek betartása bírói úton kikényszeríthető), hanem a normákat általában, a „gyengébb”, nem jogi jellegűeket is beleértve. Azokat tehát, amelyeknek megsértőí bírói szankcióval nem, csupán embertársaik rosszallásával, megvetésével, ill. az ezzel járó szégyennel kellett hogy szembenézzenek.

Tárgyamat szisztematikus módszerrel igyekszem megközelíteni, azaz a nemesi státus alkotóelemeinek rendjében. A vonatkozó külföldi szakiroda-

¹ Glück László: Az öt máramarosi város lakosságának elnemesedése a 17. században. *Urbs* 3. (2008) 95–110.

lom érdemi áttekintésére egyelőre nem volt módom. A hazai történeti irodalom túlnyomó része elsődlegesen kronologikus–evolúciós szempontból közelíti meg a státusok ki- és átalakulását.² Tudomásom szerint ez alól egyedül Bónis György *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* című műve jelent kivételt, amely a kialakuló nemesi jogállás egyes elemeit azok rendszerében tárgyalja.³ Ezen kívül tekintetbe jön az élő rendi jog (tehát az 1848 előtti jog) irodalma, amelyből kiemelkedik Verbóci István kodifikációs célú munkája, a *Tripartitum*, amely első alkalommal foglalta össze szisztematikus rendben a nemesség szerzősmódjait és a nemesek előjogait.⁴ A rákövetkező bő három évszázad jogi irodalma alig lép túl ebben a kérdésben Verbócin.⁵ A legnagyobb haszonnal még egy gyakorlati célú művet, Kassics Ignác ügyvédnek a magyar nemesség előjogairól, szerzősmódjairól és igazolási módjairól összeállított kézikönyvét, a *Laurea virtutis* használhattam.⁶

* * *

A dolgozók tömeges nemességszerzése – katonai érdemek nélkül, életformaváltás nélkül – a lényegénél fogva kezdte el bontani a nemesi státust. A 16. század végétől a békés életmód, a harcos mentalitás hiánya, ill. az életben elért sikereknek a gazdálkodás területére korlátozódása megszűnt takargatnivalónak lenni a nemesség szempontjából is. Ezt jelzik a foglalkozásra utaló

² A nemesi státus vonatkozásában l. mindenekelőtt: *Váczy Péter: A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok* 61–62. (1927–1928) 243–290., 351–414.; *Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. Századok* 76. (1942) 272–305., 407–434.; *Szűcs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához.* In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 341–394. A személyi státusokra általánosságban alapvető: *Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100.)* Bp. 1983.

³ *Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Kolozsvár [1947]., itt különösen 142–150.

⁴ *Stephanus de Werbewcz: Tripartitum opus iuris consuetudinarii in clyti regni Hungarie. Mit einer Einleitung von György Bónis. (Mittelalterliche Gesetzbücher Europäischer Länder in Faksimiledrucken 2.)* Glashütten im Taunus 1971. (a továbbiakban: Trip.) I.4., I.6–8., ill. I.9.

⁵ A legfontosabbak: *Joannes Szegedi: Tripartitum juris Ungarici tyrocinium, juxta ordinem titulorum Operis tripartiti, sacris canonibus accomodatum. Pars I–III. Tyrnaviae 1734.* I. 75–78., 79–96.; *Stephanus Huszty: Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum.* Budae 1745. 85–94., 99–102.; *Alexander Kövy: Elementa jurisprudentiae Hungaricae. Cassoviae 1800.* 63–79.; *Emericus Kelemen: Institutiones juris Hungarici privati.* Ed. secunda correctior, et auctior. II–IV. Budae 1818. II. 190–217.; *Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban. I–II/2.* Buda 1845–1847. I. 108–111.; *Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere. I–II.* Buda 1863–1864. I. 269–281. Ezek tankönyvek, kimondottan tudományos tárgyalása 1848 előtt nincs a kérdésnek (ebben az irányban az alapokat Szegedi vetette meg más munkáiban).

⁶ *Ignatius Kassics: Laurea virtutis seu Tractatus de praerogativis nobilium in clyti regni Hungariae modis item acquirendae, et legitimandae nobilitatis.* Pestini 1826.

címerek. Általuk a nemességszerző dolgozók egy része a kétkezi munka jelét mintegy bélyegül választotta saját maga és utódai számára.

Az öt városban az első ilyen eset mindjárt igen korai, 1589-ből származik. Ekkor a huszti Borbély avagy Túri Gáspár szerzett nemeslevelet és címeradományt. Címerében egy emberi kar borotvát tart. Hasonló a Szigeten lakó Fejér másként Kovács Miklós címere 1617-ből, amelyen a címerpajzs felett szerepelt egy kis kalapácsot (*malleolus*) tartó kéz.⁷ Mint ismeretes, ez a gyakorlat a 16. század végétől országszerte megfigyelhető.

A gazdasági tevékenységre vonatkozó utalás persze a nemeslevelek szövegében (az érdemek felsorolásánál vagy másutt) nem jelenik meg, ellentétben a katonáskodással, a hivatalviseléssel, a magánföldesúri familiaritással és a lelkészi szolgálattal.⁸ A nemességszerző gazdálkodók ugyanis függetlenek: önálló iparosok vagy legfeljebb vállalkozók voltak, nem álltak sem az uralkodó, sem más nagyúr alkalmazásában; gazdasági téren pedig alkalmi érdemmel is nehezen szolgálhattak nekik.

A katonai erényeket a rendi társadalom nem csupán elvben követelte meg a nemesektől. Megvolt annak a nagyon is konkrét bizonyítási módja, megnyilvánulási alkalm: a részvétel az uralkodó háborúiban. Ezt az alkalmat a dolgozó nemesség nem sietett megragadni.

Esetünkben a katonai kötelezettségektől való szabadulásnak különleges példáját találjuk. Máramaros megye nemessége 1637-ben nagy horderejű és ritka kiváltságlevelet szerzett I. Rákóczi György fejedelemtől. Bár az oklevél ily módon nem kizárólagosan az öt városi nemesek jogállapotát változtatta meg, mégis szorosan témánkhoz kapcsolódik. A kiváltság megszerzése mögött ugyanis az öt városban végbement társadalmi folyamatok, ill. a vármegyei nemesség (kiváltképpen a tisztviselői kar) ezzel összefüggő átrétegződése állhatott. A fejedelem a szóban forgó oklevélben felmentette a nemesi *universitas* tagjait a személyes hadfelkelés alól, megengedve, hogy katonai kötelezettségeiket megváltsák 150 gyalogos és 50 lovas kiállításával, ill. a lengyel határ őrzésével. Az említett kontingenst sem szükségszerűen saját soraikból kellett kiállítaniuk, hanem az oklevél kifejezett kitétele szerint akár „*extraneusok*” (azaz: zsoldosok) közül.⁹ Az oklevéllel a fejedelem az egész megyei nemesség jogállását – a kötelezettségek oldaláról – sajátossá tette az

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii 4. köt. p. 294–296., 11. köt. fol. 245^{r-v}.

⁸ Egy-egy példa: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Maramureș (Nagybánya; a továbbiakban: ANR–DJM), fond 45. Prefectura județului Maramureș, Diplome privilegiale (a továbbiakban: Mm m lt., Oklgy) 18. (a szigeti Szász Mihály sókamari számtartó, 1605); uo. 22. (a szigeti Pongrác János az általában, de különösen a Ferdinánd császár elleni hadjáratban szerzett érdemeiért, 1621); MOL P 511 A Nagyidai család levéltára 1. cs., 1627-nél (a huszti Kulcsár avagy Nagyidai Mihály uradalmi kulcsár, 1627); MOL E 148 Magyar Kamara Archivuma, Neo-regestrata acta fasc. 1865. nr. 3 mell. (Szigeti Gulya György szigeti ref. lelkész és máramarosi esperes, 1699).

⁹ Mm m lt, Oklgy 28.

országon belül, anélkül, hogy ez az érintettek nemességének országos jellegét megkérdőjelezte volna. Privilegiumához a megyei nemesség később is ragaszkodott, amint arról a Rákóczi-szabadságharc alatt keletkezett iratanyag tanúskodik. Sőt még újabb kedvezményt is sikerült elérniük, amikor is a fejedelem a kiállítandó katonaság létszámát 160 főre csökkentette.¹⁰

A nemesi katonáskodás mindennapi gyakorlatában végül óriási változást hozott országos szinten is a Habsburg birodalom állandó hadseregének felállítása, még ha a nemesi hadfelkelés intézményét ezzel együtt nem is szüntették meg. Vidékünk 1685/1686 telétől, a császári csapatok bevonulásával került az állandó hadsereg védelme alá.¹¹

A 16. század végétől gyökeresen megváltozott a mindenkori nemesség összetétele a megélhetési mód szempontjából is. A nemeslevél, sőt akár a teleknemesítés megszerzése ugyanis csupán terhettől mentesítette az érintetteket, új jövedelemhez azonban nem juttatta őket. Ez csupán a jobbágybirtok szerzésével járt együtt, ami viszont az új nemesek rendkívül szűk körének sikerült.¹² Így aztán a legtöbben kénytelenek voltak folytatni addigi foglalkozásukat, továbbra is az addigi módra kellett alapítaniuk a megélhetésüket. Ez pedig, az összes igazolható esetben önálló kézműves vagy paraszti gazdálkodás volt.¹³ (Nemesek bérmunka-vállalásáról kifejezett adatok nem szólnak.)

Sajnos a foglalkozási viszonyok felmérésének nehézségei miatt pontos adatokat nem tudunk közölni, de ha a kétkezi munkából élő nemeseket azonosítjuk az armalisták és az egytelkesek rendi csoportjainak együttesével,

¹⁰ –R –R. [Komáromy András]: II. Rákóczi Ferencz fejedelem levelei Máramaros vármegyéhez. Történelmi Tár U. F. 9. (1908) 574–594. (3., 15., 30., 32. sz. levelek).

¹¹ Az első adat Kerei Márton huszti udvarbíró jelentése földesurához, Bornemisza Annához: Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj (Kolozsvár), fond 594. Kemény József-gyűjtemény 965.

¹² Egy ilyen eset feldolgozása: *László Glück*: Von der Spitze der Selbständigkeit an die Schwelle der „Rentnerschaft“. Der Weg einer Unternehmerfamilie an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” 12. (2009) 215–238. L. továbbá alább a birtokos és a birtoktalan nemesek arányáról írottakat. (Természetesen az ott feltüntetett birtokos nemeseknek sem mindegyike jobbágybirtokot szerzett helyi származású újnemes, hanem a többség éppen hogy régi családok tagja volt.)

¹³ Az egyes családokra itt nem térhetünk ki. A szigeti egytelkes nemesek 1696-ban így jellemezték magukat összefoglalóan: „mi, (udvarokból, oskolákból, *mester emberek alól* másunnan ide származott) jövevények többire”. ANR–DJM fond 45., Protocoale ale congregației comitatului (a továbbiakban: Mm m lt., Jkv) 8. köt. p. 281–282. A helyi armalisták összetételét ugyanez jellemezte. (Természetesen mindkét csoportban túlsúlyban voltak a gazdálkodók az értelmiségiekkel szemben.) A paraszttelepülések, Visk Técső és Hosszúmező, ill. Huszt esetében az újdonsült nemesek gazdaparaszti foglalkozását tükrözik az 1701-es összeírás föld- és állatállomány-adatai. ANR–DJM fond 45., Documente ordonate pe probleme 8. fol. 51^v–60^r, ill. ANR–DJM fond 45., Acte financiare ale comitatului Maramureș 12. (az összeírás két darabja, egymástól elszakadva). Arra, hogy melyik család mikor szerzett nemességet, számos egyedi forrás áll rendelkezésre. Az egyetlen összefoglaló adatállomány: *Joódy Pál*: Máramaros vármegye 1749–1769. évi nemesség vizsgálata. Máramarosziget 1943.

vagyis azokkal, akik nem rendelkeztek jobbággal, akkor az 1701-es összeírás szerint a következő arányokat kapjuk (birtokosok : armalisták + egytelkesek): Huszton 10:49, Visken 2:23, Técsőn 1:16, Hosszúmezőn 3:22, Szigeten 8:101 (Huszton ugyanakkor sok egytelkes állt uradalmi alkalmazásban, azaz ők nem dolgozók voltak).¹⁴

A nemesi megélhetés változásának volt még egy másik aspektusa: az egyébként jobbágybirtokkal is rendelkező nemesek vállalkozói magatartása. (E kifejezésen nem feltétlenül a piacra termelést értem, hanem tágabb értelemben minden olyan közvetlen részvételt, beavatkozást a reálgazdaságba, azon belül legalább a termelésbe, amely nem járt együtt az üzem gazdájának és családjának személyes kétkezi munkájával.) A birtokos nemesek ilyesfajta tevékenysége a 16–17. század fordulójától, vagyis a recesszív korszakban éppen hogy sokkal gyakoribbá vált. A folyamat az uradalmi gazdaság történetére vonatkozó kutatásokból jól ismert,¹⁵ esetünkben szintén csak az uradalmat említem meg, amelynek gazdálkodói tevékenysége különösen az 1620–1640-es években (Bethlen István földesurasága idején: 1618–1648) nőtt meg rendkívüli módon az agráriumban.¹⁶ A 17–18. század fordulóján pedig története során egyedülálló módon, a huszti uradalom még ipari vállalkozással is kísérletezett, amikor török bőriparos bérmunkásokra alapozva karmazsinbőrgyártó üzemet hozott létre Huszton.¹⁷ Mindezt – az agrártermelés kibővítését és az ipari vállalkozást is – olyankor hajtotta végre az uradalom, amikor magánkézen volt.

Az oklevéllel történő nemességszerzés gyökeresen átalakította a nemességnek az úrbériséghez fűződő viszonyát. Az új nemesek nagy többsége nem csupán birtokadományt nem tudott szerezni, hanem a telkét sem tudta megneemesíttetni. Az ilyen, személyükben kiváltságolt, de úrbéres telken

¹⁴ Az összeírás jelzetét l. a 13. jegyzetben.

¹⁵ L. mindenekelőtt I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). S. a. r., bev. Makkai László. Bp. 1954. bevezetését.

¹⁶ L. az 1670-es évektől kezdve rendelkezésre álló urbáriumokat, melyek egyúttal az egész urasági üzem leltárát is tartalmazzák: MOL E 156 Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et conscriptiones fasc. 155. nr. 2., fasc. 148. nr. 6., 9., fasc. 123. nr. 3. Ennél közelebbi időbeli lehatárolásra nincs közvetlen lehetőségünk, de a jobbágyterhek megnövekedése – ami pontosan az urasági gazdaság megnövekedésének tükré – forrásszerűen is egyértelműen Bethlen korához kötődik: Gyerzsavnij arhiv Zakarpatszkoji oblasztyi, Arhiv pjatyi koronnih mist Maramorosa (a továbbiakban: Öt koronavs lt.) opisz 1. gyelo 68. (az öt város tiltakozása a jobbágyterhek felemelése ellen, 1649); MOL E 156 fasc. 123. nr. 3. p. 253. (utalás egy 1685-ös urbáriumban, hogy a terheket Bethlen emelte fel); Öt koronavs lt., opisz 1. gyelo 104. (hasonló utalások egy 1698-as tanúvallatásban). Szintén Bethlen István idejében, 1622-ben említik először az új huszti urasági udvarházat: Öt koronavs lt., opisz 1. gyelo 22. Végül a teljesen új szigeti uradalmi központot és majorságot közvetlen adat szerint is Bethlen alakította ki 1627 és 1634 között: MOL F 1 17. köt. fol. 78^v–80^v; MOL E 148 fasc. 1812. nr. 1. p. 29.

¹⁷ MOL P 397 A Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta oeconomica V. sor. „D” tétel (a huszti uradalom 1711-es urbáriuma); MOL E 156 fasc. 156. nr. 18. (a huszti uradalom 1712-es urbáriuma).

lakó nemesekre ebben a korban születik meg az *armalista* kifejezés. Ők jobbágyi telkük után jobbágyi teherrel tartoztak, s hogy a legméltatlanabbtól, a robottól esetükben eltekintett a huszti uradalom birtokosa, az csupán a belátásán múltott.¹⁸ Az öt város lakosságának 1701-es, kivételes teljességű adóösszeírása szerint (mely még a birtokos nemeseket is rögzíti) a szabad telki és a jobbágytelki nemesek aránya Huszton 51:8 (itt az uradalmi központ miatt főleg rangos nemesek laktak), Visken 2:23, Técsőn 5:12, Hosszúmezőn 6:19,¹⁹ Szigeten pedig 1744-ben 80:131 volt.²⁰

A nemességhez méltó személyi kötelezettségvállalásnak, a familiaritásnak egy sajátos új formája alakult ki a korban. Néhány olyan oklevélben, amelyben az uradalom földesura valamilyen kegyet gyakorol egyik familiárisával, kiköti, hogy ennek ellenében az örökre szolgálni tartozik őt, ill. azt, hogy más urat nem szolgálhat. (Az első példát 1638-ban találjuk.) A fennmaradt esetekben kegyként telekzálogosításokról van szó a familiáris részére, amiért tehát a familiáris pénz is fizetett. (Természetesen a zálog kiváltása esetén az említett megkötéseknek ugyancsak érvénytelenné kellett válniuk.)²¹

A kialakult rendiségben a nemesember feletti kizárólagos joghatóság a kúria és a vármegye volt. A 16. század végétől széles tömegek nemesség-szerzése azonban újból felszínre hozta a perek magasabb fórum előtti elintézésével kapcsolatos technikai nehézségeket. Ráadásul a nemesség dolgozó-

¹⁸ Az *armalisták* számának nagyarányú gyarapodásával együtt általános szokássá vált, hogy ők a telkük utáni úrbéres tartozásaikat – vagy azok döntő részét – egyösszegű éves adóval törleszthették készpénzben, ill. szőlőtermő vidékeken adott esetben borban. Erre azonban semmi nem kötelezte az uradalmakat. L. *Varga János*: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Bp. 1969.; *Makkai László*: *Robot – summa – taxa* (Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a XVII. század második felében). *Történelmi Szemle* 7. (1964) 330–337. A huszti uradalomban az *armalisták* a 17. századtól csakis egyösszegű készpénzzel (taxával) tartoztak. Összege egy telek után 1675-ig 1 forint volt, onnantól 5 forint. MOL E 148 fasc. 1436. nr. 27. A birtokos személyes státusának szoros összefüggését a taxás jellegű úrbéri teherrel nagyszerűen mutatja az a Husztról 1698-ból származó adat, miszerint egy telken „annak előtte városi emberek lakván szolgáltanak rólla, mostan penig”, miután egy nemes kezére került, „taxálnak tülle”. MOL E 156 fasc. 148. nr. 11. fol. 279^r. Ez az adat utal arra is, hogy az úrbéres telkek taxára bocsátásához nem kapcsolódott külön aktus, ill. irat.

¹⁹ L. a 13. jegyzetet.

²⁰ Az az évi, a teljes telekállományra (még a nemes telkekre is) kiterjedő urbárium szerint: MOL E 156 fasc. 72. nr. 39. Sajnos az 1701-es összeírás címfejei Szigetnél részben hibásak, ezért az egytelkesek és *armalisták* csoportja egybefolyik, nem lehet őket teljesen elkülöníteni.

²¹ MOL F 1 22. köt. fol. 145^v–146^r (Nagyvidai Mihály huszti udvarbíró részére telekzálogosítás, 1638; a földesúr ellenében mást ne szolgáljon); MOL F 15 Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, *Protocolla, libri regii et stylonaria Prot. „majus M”* (29. köt.) fol. 142^{r-v} (Ördög Mihály puskás gyalogok hadnagya – *ductor certorum peditum [...] pixidarium* – részére telekzálogosítás, 1640; megfelelő éves fizetésért a földesurat és utódait szolgálni köteles); MOL F 1 27. köt. fol. 39^{r-v} (Kovács István familiárisal csere: két huszti telekről való lemondásért egy harmadiknak a zálogba adása, 1644; amíg egészsége engedi, szolgálnia kell a földesurat és azokat a gyermekeit, akik az uradalmat bírni fogják).

nak megmaradt tagjai nem feltétlenül bízták magukat szívesen olyan bíróságokra, amelyek a helyi viszonyokat és az életmódjukból fakadható jogvitákat kevésbé ismerték.

Esetünkben az ötből három település, még hozzá a nemességszerzés által leginkább érintett három: Huszt, Hosszúmező és Sziget nemesi jutottak el az addigi egységes települési joghatóságból történő kiválásig és saját települési szintű joghatóság megszervezéséig. Szigeten erre már 1618-ból van adat,²² de a másik két városban is még a 17. század folyamán létrejött a különálló és a közrendűvel teljesen egyenrangú nemesi magisztrátus.²³

A közrendű joghatóság lerázására a nemesek a két népes parasztvárosban, Visken és Técsőn is kísérletet tettek. Itt azonban a közrend kifejezetten aktívan, sőt erőszakosan fellépett e törekvés ellenében, és meg is akadályozta azt.²⁴ E városokban a nemesek felett az egységes, nagyrészt nemtelenekből álló települési közösség ítélkezett, amely, mivel a települések pallosjoggal is rendelkeztek,²⁵ akár halálos ítéletet is hozhatott felettük.

Az úriszék nemesek feletti joghatóságával kapcsolatban a földesúr, a szigeti nemesség és a közrend közötti 1622-es rendezést szeretném kiemelni.²⁶ A földesúr ebben kikötötte, hogy a közrendű felperes és nemes alperes közötti perben – amikor is az alperes státusának megfelelően első fokon a települési nemes magisztrátus ítél – ugyanúgy az úriszékre lehessen fellebbezni, mint ellenkező esetben, vagyis ha az alperes volt közrendű és első fokon a közrendű magisztrátus ítél. Ezáltal az úriszék a rendileg különböző felek közti perekben megtartotta másodfokú joghatóságát a nemesek települési magisztrátusa felett is.

Visken és Técsőn, a közös joghatósággal párhuzamosan, a városi közterhekben is teljes mértékben részt kellett venniük a nemeseknek.²⁷ Az adózás szempontjából a legérdekesebb azonban az állami terhek kérdése. A birodalmi csapatok bevonulásával 1686-tól kezdve beköszöntött a repartíciós adórendszer, amelyben az uralkodót és közegeit tulajdonképpen nem érdekelte, hogy az egyes törvényhatóságok vagy az azon belüli kisebb területi egységek hogyan teremtik elő az adót. Voltaképpen tehát a helyi társadalmi szereplők belső ügye lett a tényleges adókiivetés.

²² MOL F 15 Prot. „K majus” (20. köt.) fol. 78^{r-v} (a nemesi magisztrátus – *ductor duodecimque jurati nobilium in oppido Zigeth [...] residentium* – első említése; 1618. Dom. Laetare, új naptár szerint márc. 25.); MOL E 148 fasc. 1812. nr. 31. (az első nemes hadnagy-említés; 1618. márc. 4.).

²³ Huszton 1656 előtt: Huszt város nemességének jegyzőkönyve (a Huszti Református Egyházközség birtokában). Hosszúmezőn 1701 előtt: Öt koronavs lt., opisz 1. gyelo 111.

²⁴ Mm m lt., Jkv IX. p. 198.; MOL F 46 A Gubernium Transylvanicum levéltára, Ügyiratok 1701–1702. nr. 146.

²⁵ Öt koronavs lt., opisz 1. gyelo 9. (Anna királyné, földesúr 1504-es privilégiumának 1551-es eredeti átírása I. Ferdinánd által); Öt koronavs lt., opisz 1. gyelo 37. (I. Lipót 1659-es privilégiumának 1663-as eredeti átírása I. Apafi Mihály által).

²⁶ MOL F 46 1571–1700. nr. 387.

²⁷ MOL E 148 fasc. 1069. nr. 25.

Ez a helyzet az adóteher rendkívüli mértékével párosulva vezetett el a nemesség tényleges adózásához, amellet, hogy a nemesi adómentesség elvét országosan változatlanul fenntartották. Az állami adóterhet ugyanis a közrend egyszerűen nem bírta el. Ez a nemesség számára egy olyan – rendkívülinek és ideiglenesnek tűnő – kényszerhelyzetet eredményezett, amelyben nem léphetek fel mereven a nemesi adómentesség elvének alapjára helyezkedve. A nemesek voltaképpen önként, ill. saját „rendtársaik”, feljebbvalóik intésére kényszerültek vállalni az adózást. (Esetünkben ilyen szerepet játszott Bethlen Miklós főispán, aki maga csendesítette le és intette adózásra az öt városi nemeseket, de hasonló álláspontot foglalt el a Gubernium is.)²⁸

A nemességgel járó normatív előnyök között elsődleges, alapvető és általános jellegű a személy védelme volt. Ezen belül is a legfontosabbnak az a jogi norma számított, miszerint ítélet nélkül a nemesre nem lehetett kezdet emelni.²⁹ Adataink szerint ott, ahol a nemesek a közrendű magisztrátus joghatósága alatt maradtak, azaz Visken és Técsőn, ezt nem tartották be. A nemeslevelet szerzett, de a magisztrátus joghatósága alatt maradt személyeket a magisztrátus pontosan úgy kezelte, mint a többi lakost, amibe az azonnali, ítélet nélküli letartóztatás (például rendbontás esetén) vagy javaik lefoglalása (így például tilalmas legeltetés esetén) is beletartozott.³⁰

A nemesek és a közrendűek között a 17. század elejétől mutathatóak ki tetteles atrocitások a rendi konfliktusok (elsősorban a joghatóság és az adózás miatti konfliktusok) kapcsán.³¹ 1700–1701-ben Visken és Técsőn különösen súlyos összetűzésekre került sor. Ilyenkor a közrendűek tömegesen bántalmazták fizikailag a nemeseket, és még hozzá kifejezetten rendi helyzetük alapján, rendi helyzetük miatt.³²

A téma tágabb összefüggéseire itt nincs mód kitérni. Csupán annyit jegyzek meg, hogy a fentiek alapján (is) erősen kérdéses, vajon mennyiben beszélhetünk a 17–18. században a rendiség megerősödéséről. A nemesség számbeli gyarapodása és az érintettek fokozott érdeklődése a vele járó előjogok iránt, úgy tűnik, sokkal inkább aláásta a rendi berendezkedés névadó intézményét. A nemesi státus szélesebb körű használata magának az intézménynek az eltorzulásával, értékvesztésével együtt, elválaszthatatlanul alkotta a „nemesi infláció”³³ folyamatát.

²⁸ ANR–DJM fond fond 46. Primăria oraşului Sighetu-Marmaţiei, Registre contemporane de evidenţă pentru comunitatea nobiliară 3. (a szigeti nemesi közösség jegyzőkönyve), 1740. okt. 6-nál (Bethlen Miklós levele a szigeti adózni nem akaró nemességnek, 1701. febr. 12.; átirat a szigeti nemesség egy beadványában, bemásolva a jegyzőkönyvbe); MOL F 46 1701–1702. nr. 75. (a Gubernium 1699. okt. 2-i és 1701-es rendelkezései).

²⁹ Trip. I.9. § 1.

³⁰ MOL F 46 1701–1702. nr. 146.; MOL E 148 fasc. 1069. nr. 25.

³¹ Glück L.: Az öt máramarosi város i. m. 104–105.

³² Uo.

³³ A kifejezés hazai alkalmazhatóságára: *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 80.) Bp. 1976. 158–160.

2012. november 30-án és december 1-jén a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának Középkori és Korújkori Történeti Programja konferenciát rendezett jelenlegi és egykori hallgatói számára – a program indulása óta először. Tíz év elteltével olyan figyelemre méltó eredmények születtek, amelyekről fontosnak tartottuk, hogy a korszakkal foglalkozó kollégáknak együttesen is bemutassuk – a jelenleg folyó munkával együtt.

Jelen kötetünk, amely rendezvényünk válogatott előadásait adja közre a konferencia tematikus egységeinek megfelelően, a pécsi középkor-korújkori program első bemutatkozása, amelyet a hagyományteremtés szándékával indítunk útra.

9 789636 425180